

เอกสารแนะนำ

เอกสารอ่านประกอบหัวข้อ “2.1 ความรู้เรื่องชีวิต”

และหัวข้อ “2.1 ความรู้เรื่องโลกและจักรวาล”

เอกสารตัดตอนจากหนังสือ : พระราชนิพนธ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

ปรัชญากรีก. บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก.

หนังสือเล่มนี้อธิบายและวิเคราะห์ประวัติและผลงานของนักปรัชญากรีก แต่ละคนให้ประเด็นที่สำคัญมีการสรุปเปรียบเทียบ ทั้งเปรียบเทียบนักปรัชญาอีกด้วยกัน และเปรียบเทียบกับพุทธศาสนาหรือแนวคิดตะวันออก

หน้า 35 – 38	:	ธาเลส
หน้า 38 – 40	:	อานักซิมานเดอร์
หน้า 40	:	อานักซิเมเนส
หน้า 41 – 42	:	สรุปเปรียบเทียบ
หน้า 53 – 59	:	เฮราคลีตัส
หน้า 80 – 84	:	เอมเปโดเคลส
หน้า 84 – 91	:	อานักซาโกรัส
หน้า 161 – 166	:	เพลโต
หน้า 237 – 239	:	อริสโตเติล

บทที่ 3 สำนักไมเลตุส

สำนักปรัชญาแรกสุดของกรีกได้แก่สำนักไมเลตุส (Milesian School) ในนครรัฐไมเลตุสอันเป็นหนึ่งในบรรดา 12 นครรัฐของกรีกเผ่าไอโอเนียน (Ionian) นครรัฐไมเลตุสตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของเอเชียไมเนอร์ ปัจจุบันถูกผนวกอยู่ในดินแดนประเทศตุรกี ไมเลตุสในสมัยโบราณเป็นนครรัฐกรีกที่มั่งคั่งที่สุด เพราะมีอาณาเขต 90 แห่ง และเป็นเมืองท่าศูนย์การค้าระหว่างยุโรปกับเอเชีย สำนักไมเลตุสมีนักปรัชญา 3 ท่าน คือธาลีส อานักซิมานเดอร์ และอานักซิเมเนส

ธาลีส

ธาลีส (Thales) เกิดที่นครรัฐไมเลตุส เมื่อประมาณ 81 ปีก่อนพุทธศักราช นั้นแสดงว่าธาลีสเกิดก่อนพระพุทธเจ้าประสูติ 1 ปี ธาลีสเป็นผู้ก่อตั้งสำนักปรัชญาไมเลตุสและได้รียกย่องให้เป็นบิดาของปรัชญาตะวันตก

ธาลีสประสบความสำเร็จในชีวิตหลายด้าน ท่านไม่เพียงแค่เป็นนักปรัชญา แต่ยังเป็นรัฐบุรุษ นักคณิตศาสตร์ นักดาราศาสตร์ และวิศวกร ท่านทำนายได้แม่นยำถึงการเกิดสุริยุคราสในวันที่ 28 พฤษภาคม ก่อนพุทธศักราช 42 ปี ชื่อเสียงของธาลีสขึ้นถึงขีดสุดเมื่อ

ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหนึ่งในเจ็ดบัณฑิตกรีก เมื่อ 39 ปีก่อนพุทธศักราช¹ ว่ากันว่า บัณฑิตกรีกทั้งเจ็ดต่างมีอุดมทพจน์ประจำตน และอุดมทพจน์ของธราเลสก็คือ “น้ำดีที่สุด” (Water is Best)² ต่อไปนี่คือคำคมของธราเลส³

เมื่อมีผู้ถามว่า “อะไรเป็นเรื่องยากที่สุด” ธราเลสตอบว่า “การรู้จักตัวเอง (To Know Thyself) เป็นเรื่องยากที่สุด”

เมื่อถูกถามว่า “อะไรเป็นเรื่องง่ายที่สุด” ธราเลสตอบว่า “การให้คำแนะนำแก่ผู้อื่นเป็นเรื่องง่ายที่สุด”

เมื่อถูกถามว่า “เทพเจ้าคืออะไร” ธราเลสตอบว่า “เทพเจ้าคือสิ่งที่ไม่มีเบื้องต้นและที่สุด”

เมื่อถูกถามว่า “เราควรใช้ชีวิตอย่างไรจึงจะมีคุณธรรมและอยู่ดีธรรมมากที่สุด” ธราเลสตอบว่า “คนอื่นทำอะไรก็ได้แล้วเรารอคอยมัน เราเองต้องไม่ทำเช่นนั้น”

ธราเลสถึงแก่กรรมขณะชมการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกเมื่อ 8 ปีก่อนพุทธศักราช

ปรัชญาของธราเลส

ธราเลสเชื่อว่าโลกมีลักษณะกลมแบนและลอยอยู่บนน้ำที่กว้างใหญ่ไพศาลหาขอบเขตมิได้ ธราเลสเริ่มปรัชญาด้วยคำถามที่ว่า อะไรคือปฐมธาตุ (Arche) ของโลก โลกเกิดจากอะไร ธราเลสตอบว่า โลกเกิดจากการรวมตัวของสสารดั้งเดิมสุด (Prime Matter) สสารนั้นจึงเป็นวัตถุดิบที่ก่อให้เกิดโลก มันมีอยู่ก่อนสิ่งอื่นทั้งหมด จึงเป็นธาตุดั้งเดิมหรือปฐมธาตุ (First Element) ของโลก ซึ่งจะต้องเป็นสิ่งที่มีอนุภาคเล็กที่สุดจนแบ่งย่อยออกไปอีกไม่ได้ อะไรคือปฐมธาตุที่ว่านี้ ธราเลสตอบว่าน้ำเป็นปฐมธาตุของโลก

ธราเลสคงจะได้เสนอเหตุผลสนับสนุนทัศนะของตนไว้ แต่เหตุผลของธราเลสไม่เหลือตกทอดมาถึงคนรุ่นหลัง นักปรัชญายุคต่อมา

จึงพยายามคาดเดาว่า เหตุใดธราเลสจึงถือว่าน้ำเป็นปฐมธาตุของโลก อาริสโตเติลตีความว่า ที่ธราเลสมีทัศนะเช่นนั้นเพราะท่านสังเกตพบว่า อาหาร ความร้อน และเมล็ดพันธุ์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการก่อกำเนิดชีวิตล้วนมีความชื้นผสมอยู่ น้ำหรือความชื้นจึงเป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย⁴ เบอร์เนตตีความว่า ในทัศนะของธราเลสโลกและสรรพสิ่งเกิดมาจากน้ำ และจะกลับคืนไปสู่สภาพของน้ำ น้ำเป็นปฐมธาตุ เพราะน้ำทรงประสิทธิภาพในการแปรรูปเป็นสิ่งต่างๆ น้ำจับตัวเป็นของแข็งก็ได้ ละลายเป็นของเหลวก็ได้ เมื่อระเหยขึ้นพ้าน้ำกลายเป็นฝนไอน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ น้ำแปรรูปเป็นไฟ แต่เมื่อน้ำกลายเป็นฝนตกลงมาสู่พื้นดิน น้ำกำลังแปรรูปเป็นดิน

อาริสโตเติลสรุปทัศนะทางปรัชญาของธราเลสไว้ 3 ประการคือ⁵

- 1) มีเทพเจ้าสิ่งสถิตอยู่ในสวรรค์
- 2) โลกมีสัณฐานแบบกลมลอยอยู่บนน้ำ
- 3) น้ำซึ่งเป็นปฐมธาตุนี้เป็นสสาร ปรัชญาของธราเลสจึงเป็นวัตถุนิยม

ข้อสังเกต

ธราเลสเป็นนักปรัชญาตะวันตกคนแรกที่เสนอแนวคิดแบบลดทอน (Reductionism) ทั้งนี้เพราะท่านถือว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอาจลดทอนลงจนเหลือความจริงเพียงสิ่งเดียว ได้แก่ น้ำ อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของธราเลสไม่ได้อยู่ที่ว่า น้ำเป็นปฐมธาตุจริงหรือไม่ แต่ความสำคัญของธราเลสอยู่ตรงประเด็นที่เกี่ยวกับการตั้งคำถามถึงแก่นแท้ของโลกและวิธีคิดแสวงหาคำตอบของท่าน เมื่อตั้งคำถามว่าโลกมีกำเนิดมาอย่างไร ท่านคิดหาคำตอบด้วยการสังเกตธรรมชาติรอบตัวแล้วคิดวิเคราะห์หาเหตุผลสนับสนุน ธราเลสไม่ได้อ้างตำนานหรือเทพนิยายของโฮเมอร์และเฮสิียดมาสนับสนุนคำตอบของตนเองแต่อย่างใด ถ้าธราเลสอ้างคัมภีร์ศาสนาหรือเทพนิยายเสียแล้ว ชาวกรีกยุค

นั้นคงยอมรับคำตอบโดยไม่กล้าคิดแย้ง เพราะมีฉันทะนั้นจะเป็นการแสดงความไม่เคารพเทพเจ้า เมื่อธาลีสไม่ตอบคำถามโดยอ้างคัมภีร์หรือเทพนียบาย นั้นแสดงว่าท่านเปิดโอกาสให้คนอื่นคิดตามอย่างเสรี ใครก็ตามแล้วอาจเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับทัศนะของท่าน นั้นเป็นการเปิดศักราชให้กับการคิดแบบปรัชญาในสังคมกรีกโบราณ ธาลีสได้ถือว่าเป็นการปฏิบัติตนที่ถูกต้อง เพราะท่านคือผู้จุดชนวนทางความคิดที่ทำให้ศิษย์และคนรุ่นหลังคิดปรัชญาตามกันเป็นทิวแถว นักปรัชญาคนแรกผู้ติดตามธาลีสเป็นศิษย์ของธาลีสที่ชื่อว่า อานักซิมานเดอร์

อานักซิมานเดอร์

อานักซิมานเดอร์ (Anaximander) เป็นชาวไมเลตุส เกิดเมื่อ 68 ปีก่อนพุทธศักราช ท่านสนใจศึกษาวิชดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และจักรวาลวิทยา เล่ากันว่า อานักซิมานเดอร์ได้เคยทำแผนที่โลก และเป็นผู้เผยแพร่แนวคิดแก่วรรณกร ท่านศึกษาปรัชญาจากธาลีส และได้เขียนหนังสือปรัชญาเรื่อง “ว่าด้วยธรรมชาติ (On Nature)” หนังสือเล่มนี้จัดเป็นตำราปรัชญาเล่มแรกของกรีก ในปัจจุบัน งานนิพนธ์นี้เหลือเป็นเศษนิพนธ์ที่นักปรัชญารุ่นหลังจดบันทึกไว้เป็นข้อความสั้นๆ เท่านั้น อานักซิมานเดอร์ถึงแก่กรรมเมื่อ 8 ปีก่อนพุทธศักราช

ปรัชญาของอานักซิมานเดอร์

อานักซิมานเดอร์คิดตอบปัญหาที่ธาลีสตั้งไว้ว่า อะไรคือปฐมธาตุของโลก อานักซิมานเดอร์ไม่เห็นด้วยกับทัศนะของธาลีสที่ว่าน้ำเป็นปฐมธาตุ เพราะว่ามีรูปแบบตายตัว กล่าวคือน้ำมีสภาพเป็นของเหลวและมีความเย็นเป็นลักษณะ จึงเป็นการยากที่จะเห็น

คล้ายตามธาลีสว่า น้ำสามารถแปรรูปเป็นดินหรือเป็นไฟ น่าจะขัดแย้งที่จะแปรรูปเป็นเลยไปถึงขนาดนั้นเป็นแน่ ดังนั้นสิ่งที่จะเป็นปฐมธาตุของโลกควรจะมีความ“เป็นกลาง” คือในตัวเองยังไม่เป็นอะไรเลย ยังไม่เป็นดินน้ำลมหรือไฟ ยังไม่สังกัดประเภทใดประเภทหนึ่ง อานักซิมานเดอร์สรุปว่า ปฐมธาตุเป็นสสารไร้รูป (Formless Material) ที่มีรูปลักษณะเหมือนสิ่งของใดๆ ที่คนเรารู้จัก มันเป็นสิ่งที่ไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่มันเป็นสิ่งที่คงอยู่นิรันดร์และแผ่ซ่านไปไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นอานักซิมานเดอร์จึงเรียกชื่อปฐมธาตุนี้ว่า “อินฟินิตี (Infinite)” ท่านกล่าวว่า เนื่องจากอินฟินิตีนี้ไม่มีลักษณะที่แน่นอนตายตัวว่าเป็นอะไร อนันต์จึงมีศักยภาพที่จะกลายเป็นอะไรก็ได้ และสรรพสิ่งในโลกล้วนมีแหล่งกำเนิดมาจากอนันต์

ข้อสังเกต

คำตอบของอานักซิมานเดอร์ลึกซึ้งและมีเหตุผลดีกว่าคำตอบของธาลีส แต่มีปัญหาว่า “อินฟินิตี”คืออะไร นักปรัชญากรีกหลังมีชื่อว่าเดโมคริตุสเสนอว่า อนุภาคหรือส่วนที่เล็กที่สุดของสสารคือ *ปรมาณู* หรืออะตอม (Atom) ในภาษากรีก ซึ่งแปลว่า “สิ่งที่ตัดแบ่งออกไปอีกไม่ได้” ดังนั้นในทัศนะของเดโมคริตุส ปฐมธาตุของโลกจึงได้แก่ *ปรมาณู* ต่อมานักวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ค้นพบว่า *ปรมาณู* ยังถูกตัดแบ่งออกได้อีก ในปริมาณมีส่วนประกอบย่อยถึงสามส่วน คือโปรตอนหรือประจุไฟฟ้าบวก อิเลคตรอนหรือประจุไฟฟ้าลบ และนิวตรอนหรือประจุไฟฟ้าเป็นกลาง ดังนั้น *ปรมาณู* จึงไม่ใช่อนุภาคที่เล็กที่สุด *ปรมาณู* เป็นพลังงานหรือประจุไฟฟ้า และอนุภาคที่เล็กที่สุดของสสารจึงเป็น“พลังงาน” (Energy) ชนิดนี้เอง พลังงานนี้ไม่มีรูปร่างและไม่ปรากฏแก่สายตาของคนทั่วไป มันมีอยู่ในฐานะเป็นธาตุเดิมของสรรพสิ่ง พลังงานเป็นปฐมธาตุของโลก และพลังงานนี้ก็คงเป็นอันเดียวกับสิ่งที่อานักซิมานเดอร์

เรียกว่า “อนันต์” ดังนั้น สำหรับคำถามว่าอนันต์คืออะไร ผู้เขียนขอตอบว่า อนันต์น่าจะได้แก่พลังงานในทฤษฎีควอนตัม

อานักซิเมเนส

อานักซิเมเนส (Anaximenes) เป็นศิษย์ของอานักซิมานเดอร์ ท่านเกิดที่นครรัฐไมเลตุสเมื่อ 45 ปีก่อนพุทธศักราช และถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.19 ท่านผู้นี้มีความสนใจปัญหาเรื่องปฐมธาตุเหมือนกัน ท่านกล่าวว่า ฟ้า น้ำ และอนันต์ต่างไม่ใช่ปฐมธาตุของโลก อากาศ (Air) ต่างหากเป็นปฐมธาตุของโลก เพราะอากาศแผ่ขยายออกไปไม่มีที่สิ้นสุด และมีพลังขับเคลื่อนในตัวเอง อากาศจึงเคลื่อนไหวตลอดเวลา และด้วยอำนาจแห่งการเคลื่อนไหวของอากาศนี้ สรรพสิ่งจึงเกิดขึ้น อานักซิเมเนสอธิบายว่า ในเวลาที่อากาศเคลื่อนตัวออกห่างจากกัน และกัน อากาศเกิดการขยายตัว (Rarefaction)^๑ ปริมาณของอากาศจะเจือจางลง หากเจือจางถึงขีด อากาศจะกลายเป็นไฟ และลูกไฟที่ลอยอยู่บนท้องฟ้าก็กลายเป็นดวงดาว ในทำนองกลับกัน ถ้าอากาศเคลื่อนเข้ารวมตัวกันหรือมีการกลั่นตัว (Condensation) ความเข้มข้นของอากาศมีมาก อุณหภูมิในอากาศจะลดลง อากาศจะมีความเย็นมากขึ้นแล้วจับตัวเป็นก้อนเมฆ ถ้ายิ่งกลั่นตัวความเย็นยิ่งขึ้น อากาศจะกลายเป็นน้ำแล้วเป็นดินและเป็นที่ดินได้ทีเดียว ดังนั้นไม่ว่าของแข็ง ของเหลว และก๊าซ ล้วนมีต้นกำเนิดมาจากอากาศทั้งสิ้น เหตุนี้ อากาศจึงเป็นปฐมธาตุของโลก

ข้อเปรียบเทียบ

ลักษณะเด่นในปรัชญาของอานักซิเมเนสอยู่ตรงที่อธิบายได้ชัดเจนว่า อากาศกลายเป็นสรรพสิ่งได้อย่างไร เพราะทำนองการขยายตัวและการกลั่นตัวของอากาศว่า เป็นตัวการให้เกิดสรรพสิ่ง ซึ่งตรงนี้ราเลสอธิบายไม่ชัดว่า ใจนั้นจึงแปรรูปเป็นสรรพสิ่ง และอานักซิมานเดอร์ก็ไม่ขยายความว่า อนันต์กลายเป็นสรรพสิ่งได้อย่างไร ถ้าจะว่ากันแล้ว นักปรัชญาสำนักไมเลตุสมีความต้อยและเด่นกันคนละอย่าง นั่นก็คือ ถึงแม้ทฤษฎีของราเลสที่ว่า น้ำเป็นปฐมธาตุของโลกจะไม่ชวนเชื่อนัก แต่ราเลสก็เป็นคนแรกที่ตั้งปัญหาชนิดนี้และกล้าคิดให้ดูเป็นแบบอย่าง ส่วนอานักซิมานเดอร์แม้จะเสนอคำตอบที่น่าฟังว่า “อนันต์” หรือพลังงานเป็นปฐมธาตุ แต่ก็อธิบายไม่ชัดว่า อนันต์กลายเป็นสรรพสิ่งได้อย่างไร และนักปรัชญาคนที่สามคือ อานักซิเมเนส แม้จะได้อธิบายไว้ค่อนข้างชัดเจนว่า อากาศเปลี่ยนสภาพเป็นสรรพสิ่งด้วยกระบวนการขยายตัวและกลั่นตัว ถึงกระนั้นการที่ท่านบอกว่า อากาศเป็นปฐมธาตุ ก็เท่ากับถอยกลับไปเปลี่ยนแบบราเลสผู้เสนอว่า ปฐมธาตุมีรูปแบบประจำตัว ต่างกันตรงที่ว่าปฐมธาตุของราเลสมีรูปแบบเป็นน้ำ ส่วนปฐมธาตุของอานักซิเมเนสมีรูปแบบเป็นอากาศ ในประเด็นนี้ อานักซิมานเดอร์ดูจะไปได้ไกลกว่า เพราะท่านเสนอว่าปฐมธาตุไม่มีรูปแบบอยู่ก่อน แต่เป็นสสารไร้รูปที่เรียกว่า “อนันต์” หรือ “พลังงาน”

บทสรุป

ประเด็นปัญหาที่นักปรัชญาสำนักไมเลตุสยกมากถกเถียงกันคือ ปัญหาเรื่องปฐมธาตุของโลก ท่านทั้งสามถกเถียงกันถึง “แก่น” ของ

สรรพสิ่งที่ปรากฏแก่สายตาของเรา เพราะภาพของสรรพสิ่งในธรรมชาติรอบตัวเรานั้นเปลี่ยนแปลงไปเสมอ มันเป็นเพียงปรากฏการณ์ภายนอก ส่วน “แก่นแท้” นอนซ่อนอยู่เบื้องหลังภาพที่ปรากฏอีกทีหนึ่ง แก่นแท่นั่นก็คือธาตุเดิมหรือปฐมธาตุของโลก ถ้าเราสามารถรับรู้มฐาตของโลกได้ ก็เท่ากับรู้จัก “แก่น” หรือความจริงสูงสุดเกี่ยวกับโลกดั้งนั้น ปัญหาของนักปรัชญาสำนักไมเลตุสจึงถูกจัดเป็นปัญหาเรื่อง “ความจริง” (Reality) สาขาปรัชญาที่ศึกษาเรื่องความจริงมีชื่อว่า “อภิปรัชญา” (Metaphysics) เหตุฉนั้นปรัชญาของสำนักไมเลตุสจึงถูกจัดอยู่ในสาขาอภิปรัชญา

การศึกษাপรัชญาสำนักไมเลตุสช่วยให้เราค้นพบว่า นักปรัชญาสมัยโบราณเริ่มปรัชญาด้วยความสงสัยเกี่ยวกับโลกภายนอกหรือธรรมชาติรอบตัว ความสงสัยใคร่รู้ทำนองนี้เหมือนกันกับความสงสัยของนักวิทยาศาสตร์ และปฐมธาตุที่นักปรัชญาทั้งสามเสนอมาก็มีลักษณะเป็นข้อสมมติฐานทางวิทยาศาสตร์ เราอาจกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์เริ่มแตกหน่อแล้วในยุคนี้นี้เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา นักปรัชญารุ่นหลังเรียกปรัชญาสาขานี้ว่า ปรัชญาธรรมชาติ (Natural Philosophy)

ปรัชญาของเฮราคลิตุส

เฮราคลิตุสค้นคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลง (Change) หรือนิจจตา เฮราคลิตุสเป็นนักปรัชญากรีกคนแรกที่ขบคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจัง ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ว่า ปฐมธาตุหรือแก่นแท้เปลี่ยนแปลงเป็นสรรพสิ่งได้อย่างไร ประเด็นสำคัญของเขาคลี่คลออยู่ที่ว่าความเปลี่ยนแปลงมีจริงหรือไม่

เฮราคลิตุสยืนยันว่า ความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง คือเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วดับไปเป็นธรรมดา เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น สิ่งนั้นจะเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่ง เหมือนคนที่ต้องเปลี่ยนสภาพจากเด็กไปเป็นหนุ่มสาว และจากหนุ่มสาวเข้าสู่ชรา ไม่มีใครต้านกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้ ใครเล่าจะสามารถคงความเป็นหนุ่มสาวไว้ได้ตลอดกาล มนุษย์และสรรพสิ่งมีลักษณะเหมือนกัน คือต้องเปลี่ยนแปลง เฮราคลิตุสกล่าวว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปเป็นกระแส”¹⁵ ดูดังสายน้ำในลำธารที่นับวันแต่จะไหลไปอย่างไม่มีความหยุดนิ่ง ในโลกนี้ไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้คงที่แม้ชั่วเวลาอันสั้น เฮราคลิตุสอธิบายเรื่องนี้ไว้อย่างคมคายว่า “ท่านไม่สามารถยก้าวลงในแม่น้ำสายเดียวกันได้ถึงสองครั้ง เพราะน้ำใหม่ไหลมาที่ตัวเราตลอดเวลา”¹⁶ เพราะเมื่อเราขึ้นจากแม่น้ำมายืนบนฝั่ง น้ำเฉพาะตรงที่เราก้าวลงแม่น้ำเป็นครั้งแรกได้ไหลเลยไป น้ำใหม่ไหลมาแทนที่ เมื่อเราก้าวลงแม่น้ำเป็นครั้งที่สอง น้ำที่สัมผัสกายเราจึงไม่ใช่เก่า สภาพของแม่น้ำตรงนั้นได้เปลี่ยนไปแล้ว แม่น้ำที่เราลงไปในครั้งนี้สองจึงไม่ใช่แม่น้ำสายเดิม จุดที่เฮราคลิตุสต้องการเน้นจากเรื่องนี้ก็คือ ในโลกนี้ไม่มีอะไรคงที่ ท่านกล่าวว่า “ไม่มีอะไรเที่ยงแท้ นอกจากความเปลี่ยนแปลง”

มีปัญหาคือว่า โลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาที่เกิดขึ้นจากอะไร ปฐมธาตุหรือแก่นแท้ของโลกคืออะไร เฮราคลิตุสไม่เห็น

ด้วยกับสำนึกไม่เล็ดลุที่เสนอว่า น้ำ อนันต์ หรืออากาศเป็นปฐมธาตุของโลก ตามทัศนะของเฮราคลิตุส สรรพสิ่งมีธรรมชาติเปลี่ยนแปลงสิ่งใดจะเป็นปฐมธาตุของโลก สิ่งนั้นต้องมีพลังเปลี่ยนแปลงในตัวเอง เนื่องจากว่าไฟมีพลังเปลี่ยนแปลง ดังนั้นไฟจึงเป็นปฐมธาตุของโลก เฮราคลิตุสกล่าวว่า “โลกนี้ ซึ่งเป็นโลกเดียวกันสำหรับทุกคน ไม่มีเทพเจ้าองค์ใดหรือมนุษย์คนใดสร้างขึ้นมา แต่ทั่วโลกนี้ได้เป็น กำลัง เป็น และจักเป็นไฟอมตะ”¹⁷

เปลวไฟนั้นเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว ประเดี๋ยววิบหรี่ ประเดี๋ยวเรืองรอง บางครั้งลุกโพล่งแต่บางคราวมอดลง ไฟกองเดียวกันแต่มีลักษณะแปรปรวนเปลี่ยนได้หลายอย่าง นี่คือเหตุให้เฮราคลิตุสกล่าวว่า ไฟมีธรรมชาติเปลี่ยนแปลงง่าย ไฟเป็นธาตุดั้งเดิมของโลก เพราะไฟแปรรูปเป็นสรรพสิ่ง โดยระยะแรก ไฟแปรรูปเป็นลม จากนั้นเป็นน้ำ จากนั้นเป็นดิน นี่เป็นการแปรรูปแบบ “ทางลง” (Downward Path) นอกจากนั้นดินอาจแปรรูปกลับเป็นน้ำ จากนั้นเป็นลม และจากลมเป็นไฟ เฮราคลิตุสเรียกการแปรรูปชนิดนี้ว่า “ทางขึ้น” (Upward Path) ท่านยังได้แถมเพิ่มเติมว่า เมื่อไฟแปรรูปเป็นสรรพสิ่งแล้วก็ไม่สิ้นสภาพของความเป็นไฟ สรรพสิ่งล้วนเป็นไฟที่เปลี่ยนรูปร่างนอกเท่านั้น เมื่อว่าโดยแก่นแท้ ดินคือไฟ หินคือไฟ วิทยุยานคือไฟ และพระเจ้า (God) ก็คือไฟ¹⁸ รวมความว่าทุกสิ่งคือไฟและไฟคือทุกสิ่ง เหตุนี้เฮราคลิตุสจึงกล่าวว่า “ทุกสิ่งกลายเป็นสิ่งเดียว และสิ่งเดียวกลายเป็นทุกสิ่ง”¹⁹

เอกภาพในความขัดแย้ง

แม้ว่าในเอกภาพหรือจักรวาลนี้จะมีสิ่งต่างๆ มากมายหลายขันธ์ แต่สิ่งทั้งหลายก็ “กลายเป็นสิ่งเดียว” เพราะมีธาตุแท้อย่างเดียวกัน

คือมาจากไฟ สรรพสิ่งจึงอยู่อย่างกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้สิ่งต่างๆ จะแบ่งเป็นคู่ขัดแย้งกัน เช่น เย็นกับร้อน อ่อนกับแข็ง ตึกกับซัว หรือเป็นกันกับตาย แต่ก็มีความขัดแย้งเพื่อการประสาน เป็นการแตกกว้างเพื่อรวมตัวกันใหม่ ยิ่งไปกว่านั้น ความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อการดำรงอยู่ ถ้าไม่มีการขัดแย้งภายในสิ่งใด สิ่งนั้นจะคงอยู่ไม่ได้ เฮราคลิตุสกล่าวว่า

“ความขัดแย้งก่อให้เกิดความสามัคคี การแตกกว้างก่อให้เกิดความกลมกลืนบรรเจิดสุด สรรพสิ่งเกิดมาจากความขัดแย้ง”

“สงคราม (หรือความขัดแย้ง) เป็นบิดาและราชาแห่งสรรพสิ่ง”²⁰ เพราะมีความแตกกว้าง เราจึงรู้จักการรวมตัว เพราะมีสิ่งขัดแย้ง เราจึงพบความกลมกลืน โลกนี้เป็นโลกแห่งความกลมกลืนของสิ่งขัดแย้ง เหมือนดนตรีอันไพเราะ เป็นผลจากการประสานเสียงของเครื่องดนตรีหลายชนิด เฮราคลิตุสกล่าวว่า ถ้าเรามองโลกในมุมหนึ่ง เราจะพบแต่สิ่งขัดแย้งกัน แต่ถ้ามองโลกในมุมอื่น เราจะพบความกลมกลืนเป็นอันเดียวกันของสรรพสิ่ง คนธรรมดาจะเห็นความขัดแย้งในสิ่งทั้งหลาย แต่ผู้ที่เข้าถึง “วจนะ” (Logos) จะพบเอกภาพในสรรพสิ่งและเขาจะเข้าใจแจ่มแจ้งว่า เย็นไม่ต่างจากร้อน สุขไม่ต่างจากทุกข์ เพราะเย็นคือร้อนน้อย ร้อนก็คือเย็นน้อย และสุขคือทุกข์น้อย ทุกข์ก็คือสุขน้อย ดังที่เฮราคลิตุสกล่าวว่า

“เย็นเปลี่ยนเป็นร้อน ร้อนเปลี่ยนเป็นเย็น ชื่นกลายเป็นแห่งแห่งกลายเป็นเปียก”²¹

“ดีและเลวเป็นสิ่งเดียวกัน”²²

“ชีวิตกับความตาย ดินกับหลับ หนึ่งกับเก้า ก็เป็นสิ่งเดียวกัน”²³ ในแต่ละคู่มีการเปลี่ยนแปลงสลับไปมา ทั้งนี้เพราะทุกสิ่งทุกอย่างต้องเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีอะไรคงเดิม เหตุนี้ผู้มีปรีชาญาณเห็นวจนะย่อมเห็นความกลมกลืนของสิ่งทั้งหลายโดยนัยนี้²⁴

มีปัญหาเกิดตามมาว่า วจนะคืออะไร คำว่า “Logos” เป็นคำ

ในภาษากรีก โฮเมอร์ใช้คำนี้ในความหมายว่า “คำพูดหรือวาทะ (Word or Speech)”²⁵ เฮราคลิตัสใช้คำว่าวาทะในความหมายว่า “กฎจักรวาล” นั่นคือกฎธรรมชาติที่ทำให้จักรวาลมีระเบียบและมีความหมายเป็นที่เข้าใจแก่มนุษย์ได้²⁶ แม้เฮราคลิตัสจะกล่าวว่าเป็นเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นก็เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและระเบียบ สิ่งต่างๆ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามอำเภอใจ โลกนี้จึงไม่ใช่กลีพ (Chaos) อันไร้แบบแผน แต่เป็นจักรวาล (Cosmos) ที่มีกฎเกณฑ์ สรรพสิ่งในจักรวาลเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงและดับไปภายใต้ “มาตรการที่แน่นอน” (Fixed Measure) มาตรการอันนี้ได้แก่จะหรือ “กฎแห่งความเปลี่ยนแปลง” (Law of Change)²⁷ กฎนี้เองที่ควบคุมความเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างมีระเบียบไม่สับสนอลหม่าน กฎสากลนี้คือพระเจ้าผู้เป็นไฟอมตะ²⁸ สรรพสิ่งเกิดขึ้นภายใต้การควบคุมของวาทะ²⁹ และวาทะนี้แทรกสถิตอยู่ทั่วไป ผ่านผ่านการดาคนธรรมตาอยู่ทุกวัน แต่ก็ไม่มีใครตระหนักรู้ เพราะวาทะเป็นเรื่องที่รู้ไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัส คนที่ใช้เหตุผลเท่านั้นจึงหยั่งรู้จะได้

เฮราคลิตัสกล่าวว่า ญาณของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของไฟอมตะคือพระเจ้า ดังนั้นญาณจึงมีเหตุผลที่ช่วยให้หยั่งรู้วาทะอันได้แก่กฎของพระเจ้า มนุษย์จึงควรพยายามที่จะหยั่งรู้วาทะและดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกฎสากลนั้นโดยไม่คิดฝ่าฝืนหรือหักล้าง ญาณมนุษย์ควรขึ้นให้พ้นโลกของความ หลบไหลไปอยู่ในโลกของความดีนั้น นั่นคืออยู่อย่างมีเหตุผลเพียงพร้อมนั่นเอง³⁰ นี่เป็นจริยศาสตร์ของเฮราคลิตัส

ข้อสังเกต

ปรัชญาของเฮราคลิตัสมีประเด็นหลักที่พอสรุปได้ดังนี้

1. ไฟเป็นแก่นแท้หรือปฐมธาตุของโลก ไฟมีวิญญาณเพราะเป็นพระเจ้า พระเจ้าแทรกสถิตอยู่ในทุกสิ่ง ปรัชญาของเฮราคลิตัสเป็นสรวทวินิยม (Pantheism) พระเจ้าในปรัชญานี้เป็นสรวทวินิยมพื้นฐาน คือเป็นกฎธรรมชาติดีสากล ซึ่งต่างจากเทพเจ้าในศาสนากรีกที่เป็นบุคคลำธิษฐาน คือมีตัวตนอย่างเทพบดีตุสและอะพอลโล นี่คือการแตกต่างระหว่างพระเจ้าในปรัชญากรีกกับพระเจ้าในศาสนากรีก มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า แม้พระเจ้าในศาสนาคริสต์ที่ปรากฏในคัมภีร์พันธสัญญาเดิมก็เป็นบุคลำธิษฐานเสียโดยมาก ต่อมาด้วยอิทธิพลของปรัชญากรีกลัทธิเพลลาได้ใหม่ พระเจ้าในศาสนาคริสต์สมัยกลางเป็นสรวทวินิยมมากขึ้น

2. ความเปลี่ยนแปลงเป็นความจริงในโลก ทั้งนี้เพราะสรรพสิ่งมีแก่นแท้ เป็นไฟที่เปลี่ยนเป็นสิ่งต่างๆ ตลอดเวลา

3. มีเอกภาพอยู่ในความขัดแย้ง เอกภาพเกิดจากวาทะหรือกฎจักรวาลที่มาจากไฟอมตะคือพระเจ้า

4. ญาณมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของไฟอมตะ มนุษย์ควรหยั่งรู้วาทะและดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกฎสากลของวาทะ

เซโนแห่งคีติอุม์ได้นำเอาประเด็นทั้งสี่นี้เป็นฐานสำหรับสร้างระบบจริยศาสตร์ของสำนักปรัชญาสโตอิกที่ดั่งขึ้นใน พ.ศ.242 จะศึกษารายละเอียดเรื่องนี้เป็นบทว่าด้วยสำนักสโตอิก

ข้อเปรียบเทียบเกี่ยวกับพระพุทธรศาสนา

ประเด็นเรื่องความเปลี่ยนแปลงในปรัชญาของเฮราคลิตัสมีส่วนคล้ายคลึงกับหลักอนิจจตาในพระพุทธรศาสนาที่สอนว่า สังขารหรือสรรพสิ่งในโลกไม่เที่ยงแท้ถาวร สิ่งทั้งหลายมีอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไปเป็นธรรมดา เฮราคลิตัสกับพระพุทธรศาสนาอธิบายความหมายของความเปลี่ยนแปลงไว้เหมือนกัน แต่กระนั้นก็มีข้อแตกต่างที่สำคัญอยู่ประการหนึ่ง นั่นคือ เมื่อมาถึงปัญหาที่ว่า ทำไมสรรพสิ่งจึงเปลี่ยนแปลง เฮราคลิตัสตอบว่า เพราะสาระ (Substance) หรือแก่นแท้ของสรรพสิ่งมีธรรมชาติเปลี่ยนแปลง และแก่นแท้ นั่นคือไฟ โปรตเข้าใจว่าไฟในที่นี้ไม่ใช่สสารหรือวัตถุ เพราะไฟมีธาตุวิญญาณ เหตุนั้นเฮราคลิตัสจึงกล่าวว่า วิญญาณคือไฟและพระเจ้าก็คือไฟ สรรพสิ่งมีแก่นแท้เป็นไฟอมตะ แต่ไฟนั้นเป็นพระเจ้า ไฟจึงเป็น“อิตตา” เหตุนี้หนทฤษฎีความเปลี่ยนแปลงของเฮราคลิตัสจึงตั้งอยู่บนหนทฤษฎีอิตตา เราตั้งปัญหาคือว่า ทำไมสรรพสิ่งจึงเปลี่ยนแปลง

เราตั้งปัญหาคือว่า ทำไมสรรพสิ่งไม่แก่นแท้ถาวรที่ถาวร สิ่งทั้งพุทธรศาสนาตอบว่า เพราะสรรพสิ่งไม่แก่นแท้ถาวรที่ถาวร สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามหลักปฏิจสมุปบาทหรือกฎธรรมชาติดังว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”³⁰ เราไม่พบสาระหรือแก่นแท้ที่อยู่ในสิ่งใด ทุกสิ่งว่างจากแก่นแท้ (Nonsubstantiality) ว่างจากตัวตน ทุกสิ่งเป็น“อนัตตา” สรรพสิ่งในโลกที่ปรากฏว่าเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลานั้นก็เนื่องมาจากความไม่มีแก่นแท้หรืออิตตา เหตุนี้หนทฤษฎีความเปลี่ยนแปลงของพระพุทธรศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับทฤษฎี“อนัตตา” ซึ่งแตกต่างจากทฤษฎีความเปลี่ยนแปลงของเฮราคลิตัสที่มีความสัมพันธ์กับทฤษฎี“อิตตา”

บทสรุป

หากปรัชญาเปรียบได้กับภาพจิตรกรรม เฮราคลิตัสก็เป็นจิตรกรคนหนึ่งที่วาดภาพได้งดงาม ปรัชญาของท่านแปลกใหม่และเปี่ยมด้วยเหตุผลในสมัยนั้น ปรัชญาของเฮราคลิตัสพัฒนาสู่หน้าปปรัชญาสำนักไมเลตุสที่เสนอว่า น้ำ อนันต์ และอากาศเป็นปฐมธาตุของโลก สำนักไมเลตุสไม่สามารถอธิบายได้ชัดเจนว่า ทำไมปฐมธาตุเหล่านั้นจึงต้องแปรรูปเป็นสรรพสิ่งที่ขัดแย้งกัน เฮราคลิตัสเสริมจุดอ่อนตรงนี้โดยเสนอว่า ปฐมธาตุคือไฟ และไฟจำต้องแปรรูปเป็นสรรพสิ่ง เพราะว่าตัวไฟเองมีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมชาติ เหตุนี้ความเปลี่ยนแปลงในโลกเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ความเปลี่ยนแปลงเป็นของจริง ไม่ใช่เหตุบังเอิญ นี่คือนักปรัชญาของเฮราคลิตัส แต่นักปรัชญานักเอดียมีความเห็นตรงกันข้ามกับเฮราคลิตัส พวกเขา มีทัศนะว่า ความเปลี่ยนแปลงไม่มีจริงหรือเป็นสิ่งมายา สัจธรรมไม่เปลี่ยนแปลง เราจะกล่าวถึงสำนักปรัชญาในแบบต่อไป

ปรัชญาของเอมเปโตเคลส

ปรัชญาของเอมเปโตเคลสเป็นปรัชญาผสมอันเกิดจากการนำเอาจุดเด่นจากหลักปรัชญาคุณนามาปรุงรวมเป็นปรัชญาใหม่ขึ้น เอมเปโตเคลสพยายามประนีประนอมหลักปรัชญาจากสองสำนักเข้าด้วยกัน สำนักแรกคือปรัชญาของเฮราคลิดุสที่มีทัศนะว่า โลกเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ความคงที่ถาวรไม่มีอยู่จริง สำนักที่สองคือสำนักเอเลียดที่มีทัศนะตรงกันข้ามว่า โลกเที่ยงแท้คงที่ ความเปลี่ยนแปลงเป็นภาพลวงตา ปรัชญาสองสำนักนี้คัดค้านกันแต่แย้งกัน ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมรับทัศนะของกันและกัน เอมเปโตเคลสจึงถือโอกาสนำเอาหลักปรัชญาจากสองสำนักมาผสมเป็นปรัชญาของตนจนได้หลักปรัชญาใหม่ที่ว่า โลกทั้งเปลี่ยนแปลงและไม่เปลี่ยนแปลงในเวลาเดียวกัน ท่านให้เหตุผลดังนี้

ว่าโดยแก่นแท้ โลกนี้ไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เพราะปฐมธาตุของโลกเป็นสิ่งที่ถาวร ไม่มีการเกิดดับ โลกเกิดจากการผสมกันของปฐมธาตุเหล่านั้น เมื่อปฐมธาตุรวมตัวกันหรือแยกจากกัน เราก็บอกว่าโลกกำลังเปลี่ยนแปลง นี่เป็นการเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานแห่งนั้นเอง การเปลี่ยนแปลงเกิดจากการที่ปฐมธาตุโยกย้ายตำแหน่ง แต่ปฐมธาตุเองไม่ได้เปลี่ยนแปลง คุณสมบัติเคยเป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้น ดังนั้นเมื่อมองไปที่สรรพสิ่งซึ่งเกิดจากการรวมตัวของปฐมธาตุ เราจะพบความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นั่นเป็นด้วยปฐมธาตุซึ่งเป็นส่วนประกอบได้โยกย้ายตำแหน่ง แต่พอมองไปที่ตัวปฐมธาตุ เราไม่พบความเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ปฐมธาตุไม่มีเกิดไม่มีดับ ใครทำลายไม่ได้ เหมือนกับคำกล่าวปัจจุบันที่ว่า “สสารไม่สูญ

หายไปจากโลก” เอมเปโตเคลสจึงย้ำว่า เมื่อมองไปที่ปฐมธาตุ เราจะพบความเที่ยงแท้คงที่ แต่เมื่อมองไปที่สิ่งต่างๆ อันเกิดจากการผสมของปฐมธาตุ เราจะพบความเปลี่ยนแปลงของโลก ดังนั้นโลกจึงทั้งเปลี่ยนแปลงและไม่เปลี่ยนแปลง

มีปัญหาว่าปฐมธาตุของโลกคืออะไร นักปรัชญากรีกยุคก่อนหน้าเอมเปโตเคลสเคยให้คำตอบแก้ปัญหานี้ไว้แล้ว เช่นเธเลสตอบว่าปฐมธาตุได้แก่น้ำ อาณักซิเมเนสตอบว่าปฐมธาตุคืออากาศ และเฮราคลิดุสตอบว่าปฐมธาตุคือไฟ คำตอบของนักปรัชญาเหล่านี้ไปคนละทางสองทาง จวบจนถึงยุคของเอมเปโตเคลสยังไม่มีคำตอบของนักปรัชญาคนใดจะได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ และนั่นก็เป็นปรากฏการณ์ธรรมดาในโลกปรัชญา เอมเปโตเคลสพิจารณาดูคำตอบเหล่านั้นแล้วพบว่า ไม่มีคำตอบของใครเป็นที่พอใจ ท่านมีความเห็นว่า ปฐมธาตุของโลกไม่ควรจะมีอย่างเดียว เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นเราจะต้องแยกแยะให้หน้าแปรรูปเป็นไฟหรือดิน ซึ่งเป็นเรื่องสุดวิสัยที่น้ำจะแปรรูปเป็นไฟหรือไฟจะแปรรูปเป็นน้ำ ปฐมธาตุของโลกจึงไม่ใช่ไฟอย่างเดียวหรือน้ำอย่างเดียว ปฐมธาตุควรมีมากกว่าหนึ่งอย่าง และแล้วเอมเปโตเคลสก็เสนอว่า ปฐมธาตุมีอยู่ 4 อย่างด้วยกัน คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ^{๔๔}

ความรักและความเกลียด

ธาตุทั้งสี่นี้เป็นความจริงสูงสุดเท่าๆ กัน ต่างมีอยู่อย่างเป็นอิสระจากกันและกัน โลกและสรรพสิ่งเกิดขึ้นเพราะการรวมตัวของธาตุสี่นี้ โลกและสรรพสิ่งแตกสลายเพราะธาตุสี่แยกตัวออกจากกัน แต่เนื่องจากธาตุเหล่านี้เป็นสสารไร้ชีวิต ทั้งปราศจากพลังเคลื่อนไหวในตัวเอง ลำพังธาตุทั้งสี่เองจะไม่อาจรวมเข้าหากันหรือผละห่าง

จากกัน ปัญหาจึงเกิดตามมาว่า อะไรเป็นตัวการคอยรวมและแยก
ชาติเหล่านั้น เอ็มเปโตเคลสตอบว่า มีพลังในธรรมชาติสองชนิด
คอยทำหน้าที่ดังกล่าว พลังแรกทำหน้าที่รวมชาติเข้าด้วยกันมีชื่อ
ว่า ความรัก(Love) พลังที่สองทำหน้าที่แยกชาติทั้งสี่ออกจากกัน
มีชื่อเรียกว่า ความเกลียด (Hate)⁴⁵ พลังทั้งสองนี่เองที่เป็นตัวการ
คอยรวมและแยกชาติทั้งสิ้น พลังเหล่านี้ไม่ใช่กระแสจิตของพระเจ้า
แต่เป็นพลังธรรมชาติที่มีลักษณะเช่นเดียวกับพลังแม่เหล็กอันไร้
ชีวิต พลังทั้งสองนี้เป็นผู้สร้างและทำลายโลก ถ้าปราศจากพลัง
เหล่านี้ ชาติทั้งสี่อันเป็นสสารที่มีขอบเขตจะลอยคว้างไปคนละทิศละ
ทาง และจะไม่รวมตัวกันเป็นสรรพสิ่งในโลก

ต่อข้อสงสัยที่ว่า ชาติทั้งสี่รวมตัวกันเป็นโลกครั้งแรกสุดเมื่อใด
เอ็มเปโตเคลสบอกว่า ไม่มีคำตอบให้ เพราะการเกิดดับของโลกมีอยู่
เป็นกระบวนการ ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดจบ แต่เพื่อจะอธิบายกำเนิด
ของโลก เอ็มเปโตเคลสเห็นว่าเราจำเป็นต้องจับเอาตอนใดตอนหนึ่ง
ในสายโซ่แห่งสังสารวัฏของโลกขึ้นมาพูด และทำจนจบเอาตอนที่ว่า
ชาติทั้งสี่ถูกพลังความรักจับมารวมกันแบบสนิทจนกลายเป็นก้อนกลม
ทุกๆ ส่วนของรูปทรงกลมนี้ต้องมีดิน น้ำ ลม ไฟ เท่าๆ กัน น้ำ
ไม่ได้แยกจากลม ทั้งลมไม่ได้แยกจากดิน ชาติทั้งสี่รวมตัวกันอย่าง
ไร้ระเบียบ ในช่วงที่ชาติทั้งหลายรวมตัวกันแนบสนิทนี้ สรรพสิ่ง
ในโลกเกิดไม่ได้ เพราะชาติเหล่านั้นผสมปนเปกันจนยุ่งไปหมด จึง
ยังไม่มีสิ่งใดๆ ที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นสัตว์ ต้นไม้ หรือภูเขา จะมีก็
แต่รูปทรงกลมเท่านั้นที่มีความรักเป็นกลไกให้เกิดการเกาะตัวเป็นก้อน
ระยะนี้ความเกลียดหมดหมดอำนาจจึงต้องออกไปอยู่นอกทรงกลม และ
พอได้โอกาส ความเกลียดจะแทรกตัวทะลุพื้นผิวทรงกลมเข้าแล้วพุ่ง
เข้าสู่จุดศูนย์กลางของทรงกลมนั้น ความเกลียดยึดที่มั่นได้แล้วก็
ค่อยๆ แผ่อำนาจขับไล่ความรักออกไป ชาติทั้งสี่เริ่มถูกแยกออก
จากกันทีละน้อยๆ และในช่วงที่ชาติทั้งสี่ยังแยกตัวไม่เด็ดขาดเจกกัน

นั้นแหละที่สรรพสิ่งในโลกเป็นตัวแทนขึ้นมา โลกในยุคปัจจุบัน
กำลังอยู่ในช่วงกึ่งกลางนี้ ต่อไปภายหน้าความเกลียดจะประสพชัย
ชนะขั้นเด็ดขาด ชาติทั้งสี่จะถูกจับแยกออกจากกันและกัน ดินไป
อยู่ส่วนดิน น้ำไปอยู่ส่วนน้ำ โลกถึงกาลแตกสลาย เพราะส่วน
ประกอบของโลกแยกตัวออกไปเสียแล้ว แต่ธาตุทั้งสี่จะแยกจากกัน
เด็ดขาดอย่างนี้ไม่ได้นาน เพราะความรักคอยรอโอกาสอยู่ พอถึง
ช่วงนั้น ความรักจะแทรกตัวเข้ามารวมชาติเข้าด้วยกัน จนเป็นทรง
กลมดั้งเดิม กระบวนการสร้างโลกเริ่มต้นใหม่และเป็นที่เข้าใจง่าย
เดิม คือพอความรักรวมชาติสี่เป็นก้อนกลม ความเกลียดก็จะแทรก
ตัวเข้าไปแยกชาติอีก สลับกันอย่างนี้เรื่อยไปไม่รู้จักจบ การตระหนัก
ว่าในเวลาที่เราดูสรวนกันสนิทหรือแยกจากกันเด็ดขาด จะไม่มีสรรพ
สิ่งในโลกดังที่เห็นในปัจจุบัน สิ่งทั้งหลายเป็นตัวแทนอย่างที่เรา
พบเห็นอยู่ทุกวันนี้ก็เฉพาะในช่วงเวลาครึ่งกลาง คือตอนที่ชาติทั้งสี่ยัง
รวมตัวกันไม่สนิทหรือแยกจากกันไม่เด็ดขาด⁴⁶

ร่างกายของคนเราเกิดจากการรวมตัวของธาตุทั้งสี่ การที่เรา
รู้จักธาตุสี่ในโลกรอบๆ ตัวเราได้ ก็เพราะมีธาตุทั้งสี่อยู่ในตัวเราก่อน
แล้ว เพราะเรามีธาตุดิน เราจึงเห็นดิน เนื่องจากอนุภาคของธาตุ
ดินในวัตถุมาทำปฏิกิริยากับธาตุดินในดวงตาของเรา จึงเกิดเป็น
จินตภาพของดินขึ้นมา โดยนัยนี้ เพราะเรามีธาตุน้ำ เราจึงเห็นน้ำ
เพราะมีธาตุไฟ เราจึงเห็นไฟ นี่คือเหตุให้เอ็มเปโตเคลสกล่าวว่า
“สิ่งที่เหมือนกันย่อมรู้กัน”⁴⁷

ข้อเปรียบเทียบ

แนวคิดเรื่องธาตุสี่ของเอ็มเปโตเคลสพ้องกันกับคำสอนเรื่องมหา
ภูต รูปหรือธาตุสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ในพระพุทธศาสนา แต่

มีข้อแตกต่างกันในประเด็นที่ว่าขณะที่ธาตุสี่ของเอมเปโดเคลสเป็นสิ่งที่คงที่ถาวรไม่เปลี่ยนแปลงนั้น ปรากฏว่าธาตุสี่ในพระพุทธศาสนาเป็นขณิกะคือเกิดดับทุกขณะ ไม่มีธาตุใดดำรงอยู่คงที่ถาวร นอกจากนั้น ขณะที่ดิน น้ำ ลม ไฟในปรัชญาของเอมเปโดเคลสสามารถแยกอยู่เป็นอิสระจากกัน ส่วนดิน น้ำ ลม ไฟในพระพุทธศาสนาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน (กลาปะ) ตลอดเวลา ไม่มีธาตุใดเกิดขึ้นอย่าง เป็นอิสระจากธาตุอื่น ธาตุเหล่านี้เป็นสหุปันธรรมคือเกิดร่วมกัน ตลอดเวลาตามหลักปฏิจจสมุปบาท วิสุทธีมรรค กล่าวสรุปเรื่องนี้ไว้ว่า “ธาตุทั้งหลายเหล่านี้เกิดร่วมกันเสมอ ไม่แยกออกจากกันเป็น สัตว์ส่วน”⁴⁸

บทสรุป

เอมเปโดเคลสเป็นนักประนีประนอม ดังจะเห็นได้จากการทำงานรวมเอาจุดเด่นของปรัชญาสำนักเอเลียดและปรัชญาเฮราคลิตีสเข้าด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้นท่านยังรวมความคิดเรื่องปฐมธาตุจากนักปรัชญาอื่นๆ แล้วเสนอว่า ปฐมธาตุมีถึง 4 อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ข้อนี้ทำให้เรารู้ว่าเอมเปโดเคลสเป็นนักพหุนิยม (Pluralist) เพราะท่านยอมรับว่าความจริงสูงสุดมีมากมายหลายอย่าง อย่างไรก็ตาม ใช่ว่าการยอมรับว่ามีปฐมธาตุ 4 อย่างจะมากเกินไป นักปรัชญาชื่อว่าอานักซาโกรัส ผู้เกิดร่วมสมัยกับเอมเปโดเคลสเสนอว่า ปฐมธาตุควรมีมากกว่านี้ ถ้าอย่างนั้นปฐมธาตุควรมีจำนวนเท่าใด คำตอบสำหรับปัญหานี้จะมีอยู่ในบทต่อไป

บทที่ 8

อานักซาโกรัส อภินิหาร

เอเธนส์เป็นนครรัฐที่รุ่งเรืองที่สุดของกรีก อารยธรรมของชาวเอเธนส์โดดเด่นเป็นเอกชนนิกายาที่นครรัฐกรีกอื่นๆ จะทัดเทียม นักประวัติศาสตร์ต่างยอมรับว่า ยุคทองของเอเธนส์อยู่ในช่วงหลังจากเอเธนส์ได้รับชัยชนะในสงครามเปออร์เซีย นั่นก็คือเอเธนส์เจริญถึงขีดสุดภายใต้การปกครองของเปริคลีส (Pericles) ผู้ครองอำนาจรัฐในระหว่าง พ.ศ.83-133 เอเธนส์ยุคนั้นมีนักปราชญ์หลายคน เช่นพีเตียส ผู้เป็นปฏิมากรเอก เฮโรโดตัส ผู้เป็นบิดาแห่งประวัติศาสตร์ ยูริปิเดส ผู้จอมกวี และนักปราชญ์บุคคลสำคัญชื่ออานักซาโกรัส

ชีวประวัติ

อานักซาโกรัส (Anaxagoras พ.ศ.43-115) เกิดที่เมืองคลาไซ-เมน อันเป็นนครรัฐที่สังกัดกลุ่มไอโอเนีย ท่านเป็นทายาทของตระกูลที่มั่งคั่ง แต่ก็ได้สละทรัพย์สมบัติออกเดินทางแสวงหาความรู้ทางปรัชญาและวิทยาศาสตร์ จนเมื่ออายุได้ 36 ปี จึงไปตั้งรกรากลงที่เอเธนส์เพื่อเปิดสำนักสอนปรัชญา เล่ากันว่าท่านเป็นคนแรกที่นำปรัชญาไปเผยแพร่ในเอเธนส์ อานักซาโกรัสได้รับเกียรติเป็นสหายของรัฐบุรุษเปริคลีส ท่านจึงพำนักอยู่ในเอเธนส์อย่างผาสุกถึง

30 ปี ในปัจจุบันชีวิตถูกมรสุมทางการเมืองเล่นงานทั้งๆ ที่ท่านไม่เคยเล่นการเมือง สาเหตุมาจากบรรดาศัตรูทางการเมืองของพรรคิสหวังจะโค่นอำนาจของรัฐบุรุษผู้นี้ จึงเริ่มรณรงค์โจมตีบริษัทบริหารของพรรคิส อานักซาโกริสพลอยติดร่างแหกับเขาไปด้วย ท่านถูกจับในข้อหาว่ามีการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนา ทั้งนี้เพราะว่าคำสอนของท่านไปขัดแย้งกับศรัทธาดั้งเดิมของชาวเอเธนส์ผู้เชื่อว่าพระอาทิตย์คือเทพอะพอลโลและพระจันทร์คือเทพอาร์เทมิส อานักซาโกริสได้สอนเสียใหม่ว่า สิ่งทั้งสองหาใช่เทพเจ้าไม่ พระอาทิตย์เป็นเพียงก้อนหินร้อนแดง และพระจันทร์ก็คือน้ำมันดินธรรมดา ดังนั้นท่านจึงถูกพิพากษาให้จำคุก แต่ในที่สุดก็สามารถหลบหนีออกจากที่คุมขังด้วยการช่วยเหลือของพรรคิส ท่านเดินทางกลับสู่แคว้นไอโอเนียถิ่นกำเนิด แล้วเปิดโรงเรียนสอนเด็กชั้นที่แลมปีซาคัส จนกระทั่งถึงแก่กรรมที่นั่นเมื่ออายุได้ 72 ปี ท่านทิ้งผลงานเป็นตำราปรัชญาเล่มหนึ่ง มีชื่อเรียกว่า “ว่าด้วยธรรมชาติ (On Nature)” อันเหลือตกทอดมาถึงยุคปัจจุบันในรูปเสนาหิพนธ์ที่พอจะช่วยให้เราปะติดปะต่อได้ว่า ปรัชญาของท่านเป็นเช่นใด

ปรัชญาของอานักซาโกริส

อานักซาโกริสเชื่อเช่นเดียวกับนักปรัชญาสำนักเอเลีย คือท่านเห็นว่า สิ่งทั้งหลายไม่อาจเกิดขึ้นจากความว่างเปล่า โลกนี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันทีด้วยฝีมือแรมนิตของเทพเจ้า แต่ที่จริงก่อนที่โลกจะมีสภาพดังปัจจุบัน ส่วนประกอบต่างๆ ของโลกได้ลอยคว้างอยู่ในห้วงอวกาศ โดยผสมปนเปสับสนยุ่งเหยิง จนกระทั่งได้มีพลังอย่างหนึ่งมารวมส่วนประกอบเหล่านั้นเข้าเป็นระเบียบ นั่นแหละโลกจึงเกิดขึ้นโดยเป็นผลต่อเนื่องจากการผสมของส่วน

ประกอบเหล่านั้น เราอาจเรียกส่วนประกอบเหล่านั้นว่าเป็นวัตถุดิบสำหรับสร้างโลก หากปราศจากวัตถุดิบเหล่านี้ โลกก็เกิดขึ้นไม่ได้ เหมือนกับการจะสร้างบ้านสักหลังหนึ่ง นายช่างจะต้องหาวัสดุก่อสร้างและอุปกรณ์ต่างๆ ให้ครบ เมื่อสร้างเสร็จแล้วบ้านทั้งหลังจัดเป็นผลรวมของวัสดุก่อสร้าง โลกนี้ก็เช่นกัน คือเป็นผลจากการรวมตัวของวัตถุดิบที่มีอยู่ก่อน นักปรัชญากรีกเรียกวัดุดิบสำหรับสร้างโลกว่า ปฐมธาตุ

ปฐมธาตุคืออะไร นักปรัชญากรีกให้คำตอบแบบกำกวมนั้นคนละอย่างสองอย่าง เอมเปโดเคลสเสนอว่า ปฐมธาตุคือธาตุ 4 อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่อานักซาโกริสแย้งว่า *ปฐมธาตุมีจำนวนมากกว่านี้* ถ้าเรายอมรับว่าธาตุ 4 เป็นปฐมธาตุ เราจะไม่สามารถอธิบายการที่ธาตุ 4 กลายเป็นสรรพสิ่งในโลก คิดดูเถิดว่า ธาตุดินจะกลายเป็นทองได้อย่างไร สิ่งที่ไม่ใช่ทองในตัวเองจะก่อให้เกิดทองขึ้นไม่ได้อีก การที่มองเห็นเหมือนกันว่า ธาตุดินกลายเป็นทองนั้นเนื่องมาจากในดินนั้นมีธาตุของทองปะปนอยู่ และเมื่อธาตุทองแยกตัวออกจากดินเราจึงได้สายแร่ทองคำ ดินเป็นธาตุอย่างหนึ่ง ทองก็เป็นธาตุอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นธาตุจึงไม่ได้มีจำนวนแค่นี้ ที่นี้ลองหันมาพิจารณาตัวอย่างอื่น หลายคนเชื่อว่า ข้าวที่เรารับประทานเข้าไปทุกวันจะไปสร้างเนื้อ หนึ่ง กระดูก เส้นผม และอวัยวะอื่นๆ ในร่างกายเรา เมล็ดข้าวถูกย่อยแล้วกลายเป็นอวัยวะเหล่านั้นไปหรือไม่ ถ้าเช่นนั้นเมล็ดข้าวซึ่งไม่มีอะไรเหมือนกับเส้นผม จะกลายเป็นเส้นผมได้อย่างไร อานักซาโกริสอธิบายว่า ในข้าวเมล็ดหนึ่งมีธาตุของเส้นผมแฝงผสมอยู่ และธาตุของเส้นผมนั้นได้แยกตัวไปสร้างเส้นผม และในข้าวเมล็ดเดียวกันยังมีธาตุอื่นๆ หลากชนิดแฝงผสมอยู่ เช่นธาตุกระดูกที่แยกไปสร้างกระดูก ธาตุเนื้อที่แยกไปสร้างเนื้อ รวมความว่าการที่เมล็ดข้าวกลายเป็นอวัยวะต่างๆ ในร่างกาย ก็เพราะในเมล็ดข้าวมีธาตุแห่งอวัยวะนั้นๆ แฝงผสมอยู่ ในข้าวเมล็ดเดียวจึงมี

ชาติจำนวนนับไม่ถ้วน และแต่ละชาติก็เป็นความจริงเท่าๆ กัน เมื่อขยายคำอธิบายนี้ไปถึงสิ่งทั้งหลายในโลก อานักซาโกรัสให้ข้อยืนยันว่า ในโลกนี้มีชาติอยู่นับไม่ถ้วน สิ่งต่างๆ ในโลกนี้มีจำนวนเท่าใด ชาติก็มีจำนวนเท่านั้น แต่ละชาติมีเอกลักษณ์ประจำตัว เป็นความจริงสูงสุดเท่าๆ กัน ไม่มีชาติใดเกิดมาจากชาติอื่น ชาติแต่ละอย่างสามารถอดัดแบ่งออกได้ไม่มีที่สิ้นสุด ชาติจำนวนมหาศาลเหล่านั้นผสมปะปนคลุกเคล้ากันและกันอยู่ในสิ่งต่างๆ เช่นในข้าวเมล็ดเดียว จะมีชาติเนื้อ ชาติกระดูก ชาติเส้นผม และอื่นๆ แฝงอาศัยอยู่ด้วย แต่ชาติแฝงเหล่านั้นเล็กมากจนมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า ส่วนชาติของข้าวเป็นสิ่งที่เด่นเพราะมีมากที่สุด เราจึงเห็นสิ่งนั้นเป็นเมล็ดข้าว โดยนัยนี้จึงไม่มีของสิ่งใดในโลกที่จะเป็นเนื้อเดียวบริสุทธิ์โดยไม่ผสม แม้แต่ทองคำที่ว่าบริสุทธิ์เช่นนี้นั้นก็ยังถูกชาติอื่นๆ แฝงผสมได้

ก่อนกำเนิดของโลก ชาติจำนวนมหาศาลเหล่านั้นผสมปะปนกันอย่างไร้ระเบียบจนกลายเป็นมวลสารก้อนมหึมาที่แผ่ขยายเต็มห้วงอวกาศ ต่อมาได้มี“พลัง”ชนิดหนึ่งสร้างวงขึ้นที่จุดใดจุดหนึ่งในกลุ่มมวลสารคล้ายกับวงน้ำวน แล้วค่อยขยายเส้นผ่านศูนย์กลางขึ้นเป็นลำดับ มันดึงดูดชาติต่างๆ ในกลุ่มมวลสารมาไว้ในวงวน และแล้วขบวนการสร้างโลกก็เริ่มขึ้น ชาติต่างๆ ที่หลุดเข้าไปในวงวนจะรวมตัวกัน โดยชาติที่เหมือนกันผสมกัน ชาติดีขึ้นไปอยู่กับชาติดี ชาติไม่ดีไปอยู่กับชาติไม่ดี ชาติต่างๆ ผสมกันโดยนัยนี้จนกลายเป็นสรรพสิ่งในโลก ชาติเหล่านั้นถูกผสมกันอย่างได้สัดส่วนมีระเบียบจนกลายเป็นโลกที่เราอาศัยอยู่ในปัจจุบัน⁴⁹

เนื่องจากชาติทั้งหลายเป็นอนุภาคแห่งสสารไรชีวิต จึงไม่รู้จักเคลื่อนไหวรวมตัวกัน ดังนั้นจึงมีพลังจากภายนอกที่เป็นตัวการรวมชาติและแยกชาติ เหมือนกับนายช่างเป็นตัวแทนนำเอาวัสดุก่อสร้างมาทำเป็นบ้านนन्हและ พลังตัวการนั้นคืออะไร เอ็มเปโด-

เคลสเฉลยว่า ความเกลียดและความรักคือพลังตัวการที่แยกและรวมชาติ แต่อานักซาโกรัสไม่เห็นด้วย ท่านกล่าวว่า ความเกลียดและความรักเป็นพลังทางกายภาพที่ไร้ชีวิตจิตใจเหมือนสสารทั่วไป พลังทั้งสองเป็นพลังตาบอดที่นำจะแยกและรวมชาติอย่างไร้จุดหมาย ถ้าโลกถูกควบคุมด้วยพลังตาบอดเหล่านี้ สิ่งต่างๆ ในโลกคงถูกสร้างขึ้นอย่างสับสนยุ่งเหยิง หากความมีระเบียบสวยงามมิได้ แต่โลกในความเป็นจริง เป็นโลกที่ถูกสร้างอย่างประณีตบรรจง จึงมีระเบียบสวยงาม ทุกสิ่งทุกอย่างถูกสร้างขึ้นมาอย่างมีจุดมุ่งหมาย ประหนึ่งว่าโลกนี้เกิดจากความคิดของสถาปนิกชั้นเยี่ยม จึงเกิดคำถามว่า สถาปนิกผู้วางแผนและความควบคุมการสร้างโลกนั้นคือใคร สำหรับอานักซาโกรัส สถาปนิกนั้นคือจิตหรือมโน (Mind or Nous)⁵⁰

มโนได้แก่พลังจิตอันเพียงอย่างเดียวที่มีปัญญที่สามารถหยั่งรู้อดีต ปัจจุบัน และอนาคต มโนเป็นธาตุจิตบริสุทธิ์ที่วาดแผนการขึ้นว่า คนต้องการสร้างโลกให้ออกมาในรูปใด แล้วก็ควบคุมให้ธาตุต่างๆ เคลื่อนตัวผสมกันไปตามแนวที่ตนกำหนด โดยนัยนี้มโนจึงเป็นพลังตัวการแยกและรวมธาตุ เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในจักรวาล มโนเป็นพลังจิตที่จัดระเบียบให้กับโลก⁵¹

บางท่านอาจคิดต่อไปว่า เพราะมโนเป็นจิตหรือวิญญานผู้จัดระเบียบให้กับโลก เป็นไปได้ไหมที่เราจะสรุปตรงนี้ว่า มโนก็คือพระเจ้าผู้ทรงสร้างโลกตามความเชื่อของชาวคริสต์ คำตอบก็คือ อาจเป็นได้ แต่อานักซาโกรัสเองไม่ได้ยกมโนให้เป็นพระเจ้า⁵² ท่านบอกเพียงว่า มโนเป็นพลังจิตผู้อำนาจการจัดรูปแกโลก ส่วนการจะถือว่าพลังจิตคือพระเจ้าหรือไม่ นั้นเป็นเรื่องนอกความสนใจของอานักซาโกรัส

ข้อเปรียบเทียบ

ท่านที่สนใจปรัชญาอินเดียก็อาจคิดเห็นไปว่า มโนเป็นอย่างเดียวกับปรมาณูของอูปนิษัท ทั้งนี้เพราะมโนมีลักษณะ 2 ประการคือ ในกรณีแรก มโนเป็นพลังจิตบริสุทธิ์ที่ไม่เจือปนกับสสารเลย จึงแยกตัวอยู่ต่างหากจากสสาร คอยทำหน้าที่วางแผนและควบคุมการจัดรูปให้แก่มโน เราเรียกมโนในหน้าที่นี้ว่า *อูตรวิสัย (Transcendent)*⁵³ ส่วนในกรณีหลัง มโนอาจแทรกตัวไปสถิตอยู่ในสสาร จนทำให้สสารกลายเป็นสิ่งมีชีวิตขึ้นมา ดังนั้น มนุษย์ สัตว์ และพืชล้วนมีมโนสถิตอยู่ในตัวที่เรารู้จักกันดีทั้งหมดนี้แหละสถิตอยู่ในสสารว่า *อันตรวิสัย (immanent)*⁵⁴ จากลักษณะทั้งสองนี้เราอาจคิดเทียบกับปรัชญาอูปนิษัทได้ดังนี้ คือมโนที่แยกอยู่ต่างหากจากสสารเป็นอันเดียวกับปรมาณูหรือพรหมัน ส่วนมโนที่แทรกสถิตอยู่ในสสารเปรียบได้กับชีวาตมัน

ข้อควรคำนึงประการหนึ่งก็คือ มโนไม่ได้สร้างโลก เพราะเป็นเพียงแต่ผู้จัดรูปให้กับโลก ทั้งนี้เนื่องจากมโนไม่ได้สร้างส่วนประกอบต่างๆ ของโลกขึ้นจากกฎหมายของตน ส่วนประกอบเหล่านั้นรวมอยู่ในอยู่แล้ว กล่าวคือ ในห้วงจักรวาลนี้มีธาตุจำนวนมหาศาลล่องลอยอยู่อย่างไร้ระเบียบ เพื่อคอยให้มโนนำเอาไปรวมกันเป็นโลกขึ้น ชาติเหล่านั้นเป็นความจริงสูงสุดพอๆ กับมโน เพราะมโนไม่ได้สร้างธาตุ⁵⁵ ทั้งธาตุก็ไม่ได้สร้างมโน สิ่งทั้งสองเป็นความจริงแท้เท่าๆ กัน แต่ก็แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะมโนเป็นจิต ในขณะที่ธาตุเป็นสสาร ปรัชญาของท่านนักซาโกรัสจัดเป็นทวินิยม (Dualism) เพราะยอมรับว่าความจริงสูงสุดมี 2 อย่าง คือ จิตและสสาร⁵⁶ ในประเด็นนี้แตกต่างจากพรหมัน ทั้งนี้เพราะพรหมันปรากฏเป็นโลกด้วยมายา โลกก็คือพรหมันหรือปรมาณู

นี้ห้ที่เป็นเอกนิยม (Monism) ที่ถือว่าความจริงพื้นฐานของสรรพสิ่งมีเพียงหนึ่ง คือจิตหรือปรมาณู

บทสรุป

จุดเด่นในปรัชญาของท่านนักซาโกรัสอยู่ที่ทฤษฎีมโน ท่านเป็นนักปรัชญากรีกคนแรกที่พูดถึง“จิต”ไว้ชัดเจน โดยได้แยกจิตออกจากสสารอย่างเด็ดขาด นักปรัชญายุคต่อมาจับประเด็นแห่งความแตกต่างนี้เป็นจุดแยกไปสร้างปรัชญาจิตนิยม (Idealism) เหตุนี้ท่านนักซาโกรัสจึงได้รับการยกย่องให้เป็นหนึ่งในบรรดาผู้ให้กำเนิดปรัชญาจิตนิยม นอกจากนี้ ความสำคัญของท่านนักซาโกรัสยังอยู่ที่การเป็นนักปรัชญาคนแรกผู้นำปรัชญาไปเผยแพร่แก่ชาวเอเธนส์ จนทำให้เอเธนส์กลายเป็นศูนย์กลางปรัชญาในกาลต่อมาอีกหลายศตวรรษ

จักรวาลวิทยาของฟลาโต้

๕๖๖

ภายในขอบเขตของทฤษฎีมีโนคติ ฟลาโต้ยืนยันว่ามีโลกแห่งมีโนคติซึ่งมีความเป็นจริงยิ่งกว่าโลกแห่งผัสสะหรือสัญชาตญาณโลกแห่งมีโนคติเป็นของจริงแท้ ส่วนโลกแห่งผัสสะเป็นของเทียม ฟลาโต้ยอมรับทฤษฎีสองโลก เราทราบแล้วว่า โลกแห่งมีโนคติมีความเป็นจริงในตัวเอง ไม่มีใครสร้าง และไม่มีวิวัฒนาการมาจากสิ่งอื่นใด ปัญหาจึงเหลืออยู่ว่า โลกแห่งผัสสะเกิดมาจากอะไร ใครสร้าง และมีความเกี่ยวข้องอย่างไรกับโลกแห่งมีโนคติ คำตอบของฟลาโต้ต่อปัญหานี้จัดว่าเป็นจักรวาลวิทยา

แก่นแท้ของโลก

ฟลาโต้ไม่ได้ถือว่าแก่นแท้ของโลกแห่งผัสสะเป็นสสารเช่น น้ำ หรือไฟ ทักษะในเรื่องนี้ของท่านแตกต่างจากทัศนะของนักปรัชญาธรรมชาติ สำนักไมเลตุส หรือสำนักปรมานุญิม ฟลาโต้เห็นว่าโลกนี้ไม่มีแก่นแท้เป็นของตัวเอง ทั้งนี้เพราะตั้งที่กล่าวแล้วว่า โลกแห่งผัสสะเป็นเพียงภาพสะท้อนความเป็นจริงจากโลกแห่งมีโนคติ เหมือนกับดวงจันทร์ที่มีแสงสว่างได้ก็เพราะมันรับแสงจากดวงอาทิตย์แล้วสะท้อนกลับมา ฟลาโต้กล่าวว่า โลกแห่งผัสสะคือรอยประทับของมีโนคติที่ปรากฏบนสสาร เพื่อความเข้าใจง่ายขออธิบาย

ด้วยการเปรียบเทียบ

ตามปกติหนังสือราชการสำคัญจะมีการประทับตราประจำตำแหน่งด้วย การประทับตราจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีหน้ากระดานเตรียมไว้ถูกประทับ และเครื่องมืออันเป็นที่ประทับตราสำหรับใช้ประทับหน้ากระดานที่ประทับ ตราเพียงชิ้นเดียวหลายพันดวง รอยดวงลงบนหน้ากระดานให้เกิดดวงตราหลายร้อยหลายพันดวง รอยดวงตราที่ปรากฏบนหน้ากระดานมิใช่เป็นอันเดียวกันกับที่ประทับตรา รอยดวงตราบนหน้ากระดานเป็นเพียงสิ่งเลียนแบบหรือจำลองมาจากที่ประทับตราชิ้นใด การเกิดของโลกแห่งผัสสะก็ฉนั้น กล่าวคือ “สสาร” เปรียบได้กับหน้ากระดานสำหรับรองรับการประทับ ส่วน “มโนคติ” เปรียบเหมือนที่ประทับตราสำหรับใช้ประทับลงบนที่รองรับนั้น เมื่อมโนคติถูกกดประทับลงบนสสาร รอยประทับที่ปรากฏบนสสารจัดเป็นสิ่งเฉพาะต่าง ๆ ในโลกแห่งผัสสะ นั่นก็คือแมวแต่ละตัวในโลกนี้เป็นผลจากการที่มโนคติของแมวกดประทับลงบนสสารและสิ่งเฉพาะอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า โลกแห่งผัสสะเกิดจากการที่มโนคติมาปะทะกับสสาร องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดโลกนี้จึงมี 2 ประการ คือมโนคติและสสาร

สสารในปรัชญาของเพลลาโต้ไม่ใช่สิ่งที่มีรูปร่างตัวตนหรือคุณสมบัติ นักปรัชญากรีกก่อนหน้าเพลลาโต้ใช้คำว่าสสาร (Matter) ให้ความหมายถึงวัสดุสิ่งของที่กินที่และมีคุณสมบัติหรือมีรูปร่าง ดังเช่น ดิน ไม้ เหล็ก สำหรับเพลลาโต้ สสารไม่มีคุณลักษณะ ไม่มีรูปร่างตัวตน ไม่เป็นอะไรสักอย่างที่เราพอคิดเข้าใจได้ สสารจึงเป็นความว่างเปล่าอย่างยิ่ง คือเป็นอภาวะ สสารจึงเป็นหลักการสุดโต่งที่ตรงข้ามกับมโนคติ ความมีความเป็นและคุณลักษณะต่างๆ ในโลกล้วนเนื่องมาจากมโนคติ ทั้งนี้เพราะมโนคติเป็นภาวะในขณะที่สสารเป็นอภาวะ มโนคติเป็นความจริงแท้ในขณะที่สสารไม่มีความจริง ถ้าอย่างนั้นสสารก็ไม่มีจริง ความไม่มีนั้นแหละคือสสาร เซลเลอร์อธิบายว่า สสาร

ของเพลลาโต้คืออวกาศหรือที่ว่างนั่นเอง³⁸ สสารจึงเป็นที่ว่างสำหรับรองรับการประทับลงไปของมโนคติ ผลจากการประทับคือเกิดโลกแห่งผัสสะ ที่ว่าโลกแห่งผัสสะเป็นของเทียมหนั้นจึงอธิบายได้ว่า โลกแห่งผัสสะมีความเป็นจริงบางส่วน เพราะมันมีส่วนร่วมกับมโนคติ แต่ที่เป็นจริงอยู่บางส่วนก็เพราะมันมีส่วนร่วมกับสสาร

เท่าที่บรรยายมา พลาโตเพียงบอกว่าโลกแห่งผัสสะเกิดจากการที่มโนคติประทับลงบนสสาร แต่ท่านยังไม่ได้อธิบายคำถามที่ว่า ทำไมมโนคติซึ่งมีความเต็มบริบูรณ์ในตัวเองจะต้องดิ้นรนไปประทับลงบนสสาร ในการประทับตรา นอกจากจะมีหน้ากระดานรองรับและที่ประทับตราแล้ว ยังมีบุคคลผู้เป็นตัวการทำหน้าที่ประทับ ย้อนกลับไปดูกรณีที่มโนคติประทับลงบนสสารแล้วชวนให้ฉงนว่า ใครคือตัวการผู้ทำให้เกิดการประทับนี้ พลาโตได้เฝ้าจوابคำถามนี้จากการรอบรู้แห่งทฤษฎีมโนคติ ดังนั้นท่านจึงต้องยอมให้มีพระเจ้าอยู่ในระบบปรัชญาของท่าน พลาโตกล่าวว่า ตัวการผู้ประทับมโนคติลงบนสสารได้แก่พระเจ้า (Demiurge) เพื่ออธิบายเรื่องนี้ พลาโตอ้างเทพนิยาย

ตำนานการสร้างโลก

ในบทสนทนาชื่อ ดิเมออส พลาโตเขียนถึงการสร้างโลกไว้ว่า พระเจ้าทรงพบวามโนคติแยกอยู่ต่างหากจากสสาร จึงนำแบบหรือมโนคติไปประทับลงบนสสารเพื่อสร้างเป็นโลกขึ้น พระเจ้าไม่ได้สร้างมโนคติและสสาร สิ่งทั้งสองมีอยู่ก่อนแล้ว พระเจ้าเพียงทำหน้าที่เป็นสถาปนิกผู้นำเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วทั้งสองประการมาประกอบเป็นโลก พระเจ้าใช้มโนคติเป็นที่ประทับตราสำหรับกดลงบนสสารจนเกิดโลกแห่งผัสสะ สิ่งแรกที่ถูกจัดขึ้นมาคือวิญญาณโลก สิ่งที่เกิดตามมาก็คือธาตุสี่ อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และธาตุทั้งสี่ทำให้มีโลก

วิญญานโลกเข้าสังสติดประจำโลก โดยนัยนี้ โลกจึงเป็นสิ่งมีชีวิตมีวิญญาน ปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกเป็นไปอย่างมีระเบียบ เพราะได้วิญญานโลกเป็นผู้อำนวยความสะดวก ด้วยวิธีการเดียวกันนั้น พระเจ้าทรงสร้างดวงดาวและให้มีวิญญานสังสติดประจำ ทรงสร้างเทพเจ้าบนสวรรค์และวิญญานอมตะของมนุษย์ ส่วนการสร้างสัตว์และพืชเป็นงานของเทพเจ้าอื่นๆ เทพเจ้าเหล่านั้นจะสร้างร่างกายมนุษย์และวิญญานประจำร่างกาย ซึ่งจะดับสลายไปพร้อมกับร่างกาย พลาได้เชื่อว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ดวงดาวทั้งหลายโคจรรอบโลก วิถีโคจรของดวงดาวเป็นวงกลม การที่ดวงดาวและโลกเกาะกลุ่มอยู่กันเป็นระบบมีระเบียบ เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นมีวิญญานสังสติด หากสสารเป็นสิ่งที่ไร้วิญญาน ความโกลาหลลุ่นวายจะเกิดขึ้น จักรวาลจะกลายเป็นกลียุคที่หาระเบียบมิได้ แต่ที่ระเบียบยังคงมีอยู่ในจักรวาลก็เพราะโลกและดวงดาวมีวิญญานสังสติดประจำ สำหรับพลาได้ กฎธรรมชาตินี้เกิดมาจากวิญญานโลก

ข้อเปรียบเทียบ

เมื่อมองในฐานะปรัชญา จักรวาลวิทยาเป็นส่วนที่อ่อนแอผลที่สุดในปรัชญาของพลาได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากพลาได้ไม่อาจอธิบายด้วยเหตุผลว่า ทำไมโนคติจึงไปตกประทับลงบนสสาร พลาได้ได้มอบภาระนี้เป็นหน้าที่ของพระเจ้า แม้การอธิบายการสร้างโลกก็ได้เค้าโครงมาจากเทพนิยายเรื่อง เทพกำเนิด ของเฮสิียดซึ่งแพร่หลายอยู่ในสมัยของท่าน การนำเอาเทพนิยายมาแก้ปัญหาปรัชญานี้จัดเป็นจุดอ่อนของพลาได้ ส่วนการที่พลาได้ทำเช่นนั้นก็เพราะท่านเป็นนักปรัชญาผู้มีวิญญานศีลป็น การอ้างเทพนิยายมาอธิบายประกอบคำสอนปรัชญาไม่ใช่เรื่องเสียหาย แต่มีข้อด้อยอยู่ตรงที่ว่า เทพนิยาย

ไม่ใช่เหตุผลที่หนักแน่นพอสำหรับสนับสนุนทฤษฎีปรัชญา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องกำเนิดของโลกไว้ในอัครกัณฺฐสูตร³⁹ จุดประสงค์ของการแสดงอยู่ที่การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบบวาระกับการกระทำของมนุษย์ พระองค์ตรัสถึงกำเนิดของโลกไว้เพียงสั้นๆ และเมื่อนำเอาข้อความในอัครกัณฺฐสูตรมาปะติดปะต่อกับเรื่องที่พระพุทธโฆษาจารย์เขียนไว้ในคัมภีร์วิสุทธิธรรมรค⁴⁰ เราจะได้จักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนาซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

โลกเกิดขึ้นโดยไม่มีการเจ้เป็นผู้สร้าง องค์ประกอบของโลกคือธาตุสี่ อันได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม โลกเกิดขึ้นและดับสลายสลับกันไปเป็นสังสารวัฏ บางครั้งไฟไหม้โลกหรือน้ำท่วมบ้างทำลายบ้างโลกจนแตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย และแล้วองค์ประกอบก็จะรวมตัวกันจนเป็นโลกขึ้นมาใหม่ พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายว่า เมื่อไฟไหม้โลกจนเป็นผงธุลีแล้ว ผงจะตกใหญ่ตลอดอาณาบริเวณที่ใกล้ถึงจะกระจายไป น้ำฝนจะคลุกธุลีเข้าด้วยกัน ลมจะพัดปะทะทำให้ฝุ่นนั้นกลายเป็นก้อนกลมเหมือนหยาดน้ำบนใบบัว น้ำจะงวดลงๆ จนในที่สุดมีแผ่นดินโผล่จากผิวน้ำ เกิดมีวันดินที่มีรสโอชามาก ดวงวิญญาณที่ไปเกิดอยู่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสรเหาะลงมากินวันดินเข้าเกิดดิ้นหา จึงเหาะกลับพรหมโลกไม่ได้ รัศมีหมดไป พวกเขาคงอยู่ในโลก เป็นอันตรายของมนุษย์ทั้งปวง ต่อมามีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวโคจรขึ้นจากขอบฟ้า นี่คือนำเนิดของโลกที่ปรากฏในวรรณคดีบาลี⁴¹

ผู้เขียนนำเอาจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนามาเสนอไว้ในที่นี้ ก็เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เปรียบเทียบระหว่างการทำเนิดของโลกโดยการสร้างของพระเจ้า กับการทำกำเนิดของโลกโดยไม่มีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง ปัญหาทางปรัชญาที่อาจเกิดแก่ทฤษฎีหลังก็คือ อะไรเป็นต้นเหตุการนำธาตุทั้งสี่มารวมกันอย่างมีระเบียบ อะไรเป็นตัวกำหนดว่าโลกที่แตกสลายไปแล้วจะต้องเกิดขึ้นใหม่อีก นักปรัชญาในพระพุทธศาสนาจะ

ไม่อ้างพระเจ้าอย่างที่ท่านได้ทำ คำตอบสำหรับปัญหานี้มีอยู่ว่า กฎแห่งธรรมชาติหรือกฎสมุปบาทจะระเบียบแบบแผนให้กับโลก นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็เสนอคำตอบในทำนองเดียวกันนี้

ข้อสังเกต

แม้ว่าจักรวาลวิทยาจะอ่อนเหตุผลที่สุดเมื่อเทียบกับปรัชญาหัวข้ออื่นของพลาโต้ แต่เมื่อมองในทางประวัติศาสตร์ เราจะประหลาดใจที่พบว่า ยกเว้นทฤษฎีโมโนเดติสียแล้ว ไม่มีหัวข้อปรัชญาอื่นใดของพลาโต้จะมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของนักปรัชญายุคต่อมาได้ยาวนานเท่าจักรวาลวิทยานี้ จักรวาลวิทยาในปรัชญาของอาริสโตเติล สัทรีพลาโตใหม่ และปรัชญาคริสต์ ส่วนได้รับอิทธิพลจากจักรวาลวิทยาของพลาโตทั้งสิ้น

ระบบจักรวาล

ความรู้ด้านจักรวาลวิทยาของอาริสโตเติลตั้งอยู่บนข้อมูลที่จำกัดของนักดาราศาสตร์สมัยนั้น อาริสโตเติลเชื่อว่าโลกเป็นศูนย์กลางจักรวาล พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาวทั้งหมดโคจรรอบโลกเป็นวงกลม อาริสโตเติลแบ่งจักรวาลออกเป็นสองส่วน คือส่วนล่างนับตั้งแต่ภายใต้พระจันทร์ลงมาถึงพื้นโลก และส่วนบน นับแต่พระจันทร์ขึ้นไปจนถึงดาวดวงสุดท้ายที่ขอบจักรวาล จักรวาลทั้งสองส่วนมีลักษณะต่างกันอย่างสิ้นเชิง

สรรพสิ่งในจักรวาลส่วนล่างประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม

ไฟ ซึ่งดับสลายได้ สรรพสิ่งในส่วนนี้จึงเปลี่ยนแปลงได้ไม่คงที่ถาวร แต่สรรพสิ่งในจักรวาลส่วนบนไม่ได้ประกอบด้วยธาตุ 4 ทุกสิ่งใน ส่วนนี้เกิดมาจากธาตุห้า ซึ่งอริสโตเติลเรียกว่า อีเธอร์ (Ether) เป็น ธาตุพิเศษที่ทำลายไม่ได้ ดังนั้นสรรพสิ่งในจักรวาลส่วนบนซึ่งได้แก่ ดวงดาวต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่มิอยู่ชั่ววันคืนโดยเปลี่ยนแปลง

โดยนัยนี้ จักรวาลจึงมิอยู่ชั่ววันคืน ระบบจักรวาลเป็นอย่างนี้ คือ ศูนย์กลางของจักรวาลคือโลก รอบพื้นโลกปกคลุมด้วยน้ำ อากาศ และไฟตามลำดับ สูงขึ้นไปจากพื้นโลกคือพระจันทร์ พระอาทิตย์ และดาวพระเคราะห์ ซึ่งโคจรรอบโลกในระดับหนึ่ง ระดับนอกสุด เป็นวงโคจรของดาวทั้งหลาย ดาวดวงนอกสุดเป็นตำแหน่งสุด ขอบจักรวาล จักรวาลสิ้นสุดที่ดาวดวงไกลจากโลกมากที่สุดดวง นั้น ถัดจากดาวดวงนั้นไม่มีอวกาศ พระเจ้าทรงอยู่นอกจักรวาล พระองค์เป็นผู้เคลื่อนไหวแรกที่ทำให้ดวงดาวทั้งหลายเคลื่อนไหวในวง โคจรโดยที่พระองค์เองไม่เคลื่อนไหว แรกทีเดียวพระเจ้าทรงทำให้ ดวงดาวรอบนอกเคลื่อนไหวตามวงโคจรก่อน การเคลื่อนไหวของ ดวงดาวรอบนอกทำให้พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวเคราะห์เคลื่อน ไหวโคจรรอบโลกตามไปด้วย พระเจ้าทรงเป็นผู้ทำให้สรรพสิ่งเคลื่อน ไหวโดยที่ตนเองไม่เคลื่อนไหว (Unmoved Mover)

ข้อสังเกต

ทัศนะของอริสโตเติลที่ว่า โลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาลนั้นได้ รับการสนับสนุนต่อมาจากนักดาราศาสตร์ชาวกรีก-อียิปต์ชื่อว่า โคลดิอุส ปโตเลมี (Claudius Ptolemy) ผู้มีชีวิตในคริสต์ศตวรรษที่ 2 คน ี่เชื่อว่าตามทัศนะนี้มานับพันปี จนกระทั่งโคเปอร์นิคัส เคปเลอร์ และ กาลิเลโอได้พิสูจน์หักล้างทัศนะดังกล่าว และเสนอว่าแทนที่พระอาทิตย์

จะโคจรรอบโลก โลกกลับโคจรรอบพระอาทิตย์ปีละ 1 รอบ โลกจึง ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของจักรวาล

ยิ่งไปกว่านั้น ทัศนะของอริสโตเติลที่ว่าดวงดาวในจักรวาลส่วน บนเป็นอมตะมิอยู่ชั่ววันคืนไม่เปลี่ยนแปลงนี้ก็ถูกนักดาราศาสตร์ สมัยใหม่หักล้างไปแล้ว พระอาทิตย์และดวงดาวทั้งหลายมีอายุยืน ยาวมากก็จริง แต่ก็ใช้ว่าจะอยู่ตลอดกาล พระอาทิตย์และดวงดาวมี เวลาดับสูญเพราะการระเบิดหรือมอดดับไป ไม่มีอะไรในจักรวาลที่ ผืนกฎอนิจจัง การที่อริสโตเติลเชื่อว่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ และ ดวงดาวทั้งหลาย เป็นอมตะคงอยู่ชั่วนิรันดร์ไม่เปลี่ยนแปลง ก็เป็นด้วย อิทธิพลของลัทธิบูชาพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นเทพเจ้าของชาว กรีกโบราณ